
 <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-4-49-57>

 <https://orcid.org/0000-0003-3665-8501>

КАБУСЬ Наталя Дмитрівна

докторка педагогічних наук, доцентка,
професорка кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
e-mail: kabusnatali9901@gmail.com

УДК 378.018.8:364.08]:[364.4-053.5-056.49](045)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ДО ПРОФІЛАКТИКИ УЗАЛЕЖНЕНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Актуалізовано необхідність підвищення якості превентивної роботи з учнівською молоддю з попередження вживання психоактивних речовин як найбільш руйнівних для здоров'я, важливість впровадження системи роботи з профілактики uzалежненої поведінки в закладах загальної середньої освіти, координатором якої має

бути соціальний педагог як фахівець в галузі соціального виховання й просвіти населення.

Висвітлено суть та основні напрями системи превентивної соціально-педагогічної роботи в закладах освіти з учнями та їх батьками, визначено умови ефективності такої діяльності, наведено приклади визнаних у міжнародній

практиці доказово обґрунтованих профілактичних програм та інтервенцій для роботи в цьому напрямі, наведено критерії їх ефективності.

Розкрито компоненти готовності фахівця соціальної галузі до профілактики uzалежненої поведінки учнів у закладах загальної середньої освіти й наведено досвід професійної підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю «Соціальна робота» до профілактики uzалежненої поведінки в різних видах діяльності в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди.

Підкреслено, що важливою умовою ефективності роботи з профілактики вживання психоактивних речовин в учнівському середовищі є її системний і комплексний характер, що сприяє створенню духовно насиченого соціально-виховного розвивального середовища в закладі освіти з метою формування стійкої системи цінностей і свідомої життєвої позиції учнівської молоді, здатності досягати життєвих цілей, чіткої позиції відмови від будь-яких видів залежності, розуміння здоров'я як безумовної цінності й невід'ємної складової життєвого усміху.

Ключові слова: психоактивні речовини; uzалежнена поведінка; профілактика; соціально-педагогічна діяльність; готовність; заклади загальної середньої освіти; майбутні фахівці соціальної галузі.

Постановка проблеми. Попередження розвитку uzалежненої поведінки останнім часом стає вагомим проблемою у різних країнах світу. Uzалежнення від вживання психоактивних речовин, зокрема наркотичних та алкоголю, які мають найбільш руйнівний вплив на здоров'я людини та серйозні соціальні наслідки і від яких найважче позбутися, має тенденцію до зростання. Молодшає також вік, за якого підлітки і молоді роблять спроби вживати такі речовини, що, на жаль, є світовою тенденцією.

У всьому світі алкогольною залежністю страждає близько 140 мільйонів людей, близько 55000 молодих людей щороку помирають у Європі через алкоголь [1]. За даними Українського інституту соціальних досліджень, щорічно від надмірного вживання алкоголю помирає понад 40 тисяч українців (з них 8 тис. – від отруєння алкоголем; 8 тис. – від кардіопатії, інші – у зв'язку з хворобами, що виникають через системне вживання алкоголю). Близько 20–30% випадків дитячої патології в немовлят обумовлені вживанням матерями алкоголю під час [2]. Саме в стані алкогольного сп'яніння, що характеризується грубим порушенням нормального функціонування головного мозку, найчастіше скоюються ДТП, хуліганства, правопорушення, відбуваються сімейні конфлікти.

Крім того, вживання алкоголю є причиною розвитку багатьох серцево-судинних захворювань, порушень травлення, фізич-

ної і психічної залежності від алкоголю й соціальної деградації особистості. Щодо наркотичної залежності, яка є найбільш особистісно й соціально агресивною, згідно зі статистичними даними, оприлюдненими на сайті Комунального некомерційного підприємства Харківської обласної ради «Обласний центр медичної статистики, здорового способу життя та інформаційно-аналітичної діяльності», на 2,658 млн. населення Харківської області на офіційному обліку в 2020 році перебувало 2022 наркозалежних [3]. Регулярне вживання протягом декількох місяців деяких наркотичних курильних сумішей («спайсів») призводить до розладів психіки параноїдального типу, психозів і навіть розладів мови. На сьогодні наркоманія розглядається як хвороба молодих, що є викликом усьому людству, від ефективної відповіді на нього залежить майбутнє. Середній вік, коли діти пробують наркотики становить 14 років, тому до цього віку підлітки повинні мати чітку позицію відмови від наркотиків і профілактика має починатися набагато раніше [3].

Таким чином, залежність від психоактивних речовин являє значну загрозу здоров'ю населення, економіці країни, соціальної сфері і правопорядку, що зумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності попередження цих негативних явищ, здійснення системної превентивної діяльності серед учнів, що є важливим завданням системи освіти.

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», соціально-виховна й профілактична діяльність є невід'ємними складовими освітнього процесу в закладах освіти і мають спрямовуватися на гармонійний розвиток особистості, її культури та навичок здорового способу життя, самодисципліни, відповідальності за своє життя та дії як невід'ємних складників становлення особистості. Серед фахівців, котрі долучені до профілактичної роботи з неповнолітніми, важливу роль виконує соціальний педагог як фахівець у галузі соціального виховання, що має бути здатним координувати роботу різних суб'єктів в напрямі профілактики негативних явищ серед молоді [4; 5], що відповідно, актуалізує питання професійної підготовки фахівців соціальної галузі до діяльності в цьому напрямі.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблемі профілактики uzалежненої поведінки молоді присвячено праці С. Белічева, А. Белкіна, В. Грушко, Д. Колесова, А. Капської, В. Оржеховської, О. Пилипенка, П. Сидорова, О. Яременка, В. Ягодинського та інших учених, які досліджували причини

розвитку хімічних видів залежності, способи їх попередження та подолання, а також особливості підліткового віку, які сприяють виникненню адиктивної поведінки в учнівському середовищі.

Проте проблема підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до роботи в цьому напрямі потребує подальшого дослідження.

Метою статті є висвітлення досвіду підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю «Соціальна робота» Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди до профілактики вживання психоактивних речовин у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід засвідчує, що проведення окремих профілактичних заходів з учнями в закладах освіти не забезпечує дієвого попередження соціальних відхилень [6; 7], важливою є реалізація системи роботи з профілактики негативних явищ, в тому числі залежності від вживання психоактивних речовин. Координатором такої діяльності має бути соціальний педагог як фахівець у галузі соціального виховання, котрий має бути здатним налагоджувати систему роботи в закладі освіти, залучати педагогічний колектив, інших фахівців, представників державних та громадських організацій з метою створення розвивально-виховного середовища, що сприятиме позитивній соціалізації та розвитку учнів й дієвій профілактиці узалежненої поведінки.

Ефективність такої діяльності значною мірою залежить від рівня професійної компетентності й готовності соціальних педагогів та працівників до профілактичної діяльності, яка є однією з найбільш творчеських і складних видів соціально-педагогічної діяльності, має містити компетентну інформацію про вплив психоактивних речовин на організм, близькі й віддалені наслідки їх вживання, способи протидії тиску, й водночас створювати умови для розвитку стійкої системи цінностей, розуміння здоров'я й здорового способу життя як невід'ємних умов досягнення життєвого успіху. Відомо, що неякісно й неправильно організована профілактична діяльність замість ефективної превенції провокує лише нездорову цікавість до певного явища, що є неприпустимим.

З огляду на це готовність фахівця соціальної галузі до профілактики залежності від психоактивних речовин розуміємо як інтегративну якість його особистості, що характеризується позитивним ставленням й стійкою спрямованістю на діяльність з попередження узалежненої поведінки учнів, високим рівнем оволодіння психолого-

педагогічними та спеціальними знаннями й технологіями роботи з профілактики різних видів залежності, в тому числі алкогольної та наркотичної, в підлітковому та молодіжному середовищі, наявністю відповідного досвіду, сформованістю рефлексії, що забезпечують результативність професійної діяльності в досліджуваному напрямі. Компонентами такої готовності є: мотиваційний (сформованість стійкої мотивації до професійної діяльності з попередження узалежненої поведінки учнівської молоді); когнітивний (оволодіння теоретичними знаннями про чинники, що зумовлюють розвиток залежності від психоактивних речовин, стадії її розвитку, способи попередження, мету, завдання, принципи, зміст, методи, форми, технології, перспективний досвід здійснення профілактичної роботи) та діяльнісний (вміння і досвід проєктування й реалізації системи роботи з профілактики узалежненої поведінки в закладах освіти) [4].

Теоретична і практична підготовка майбутніх фахівців зі спеціальності «Соціальна робота» до професійної діяльності з профілактики узалежненої поведінки, зокрема, залежності від вживання психоактивних речовин у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди відбувається на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти під час вивчення навчальних дисциплін «Історія і теорія соціальної роботи», «Історія і теорія соціального виховання», «Основи соціалізації особистості», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти з практикумом», «Соціально-педагогічне проєктування», «Соціальна робота з дитячими і молодіжними організаціями», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Прикладні технології у соціальній роботі», «Теорія і методика соціальної роботи з сім'єю», «Інновації у соціальній роботі», «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Виробнича практика на підприємствах (у закладах загальної середньої освіти та спеціальних закладах освіти)», а також «Актуальні проблеми соціальної педагогіки і соціальної роботи» й «Теорія і практика соціальної роботи» на другому (магістерському) рівні.

Під час вивчення означених дисциплін розглядаються різні аспекти профілактики означених явищ, зокрема, досліджуються: сутність девіантної поведінки як форми соціальної дезадаптації особистості; особливості адиктивної поведінки неповнолітніх; наркоманія, токсикоманія, алкоголізм як різновиди хімічної залежності; ознаки узалежненої поведінки; поняття, зміст та види соціальної профілактики; основні профілактичні методи, що застосовуються

в практиці соціальної роботи; зміст, форми та методи соціально-педагогічної профілактики в закладах освіти; профілактичні та консультаційні заходи соціально-педагогічного супроводу; технології соціальної профілактики; профілактичні програми попередження негативних явищ в молодіжному середовищі; особливості здійснення профілактичної діяльності в громадських дитячих та молодіжних організаціях; особливості соціального супроводу сім'ї, де є діти або батьки з залежністю. Майбутні соціальні педагоги і працівники ознайомлюються з інноваційним досвідом надання соціальних послуг різним категоріям населення, зокрема, методологічними основами просвітницько-профілактичних занять за програмою «Сходинки»; технологіями соціальної роботи у сфері охорони здоров'я, суттю та основними напрямками профілактичної медико-соціальної роботи, особливостями медико-соціальної роботи в наркології. В ході виробничої практики в закладах освіти студенти набувають досвіду соціально-педагогічної діяльності, зокрема, розробляють і реалізують профілактичні та соціально-виховні заходи, розробляють просвітницько-профілактичний захід з батьками учнів класу для проведення батьківських зборів. В межах дисциплін магістерського рівня освіти здобувачі досліджують суть та види психоактивних речовин, особливості наркозалежності та наркотизації, види наркотичної залежності та механізм її формування; розглядають специфіку соціальної роботи з особами, які мають алкогольні та наркотичні проблеми; особливості реабілітації наркозалежних осіб, зокрема підліткового та молодого віку, інструментарій профілактичних заходів: консультування за різними питаннями, інформування про шкідливий вплив на організм наркотиків, алкоголю тощо.

Таким чином, загалом, у майбутніх фахівців формується уявлення про різні аспекти діяльності в досліджуваному напрямі. Більш детально проблематика попередження й подолання uzалежненої поведінки досліджується здобувачами в межах підготовки курсових і кваліфікаційних робіт. Водночас, з огляду на актуальність проблеми, фахівцям соціальної галузі важливо мати цілісне уявлення щодо розробки й реалізації системи роботи з профілактики негативних явищ, в тому числі uzалежненої поведінки й бути здатними здійснювати таку діяльність на високому якісному рівні, компетентно працюючи в цьому напрямі з педагогічним колективом, учнями та їх батьками, а також долучати інших фахівців до профілактики різних видів залежності, отже, впровадження спеціального курсу з профілактики й подолання uzалежненої поведінки до навчального плану підго-

товки фахівців соціальної галузі вбачається доцільним.

Під профілактикою uzалежненої поведінки розуміємо комплекс просвітницьких, соціально-виховних, превентивних, організаційних заходів, спрямованих на розвиток стійкої системи цінностей та установок учнів на здоровий спосіб життя, превенцію різних видів небезпечної поведінки, що згубно діє на фізичне і психічне здоров'я зростаючої особистості, обмежує можливості її соціального становлення й визнання. Така діяльність має бути спрямована на створення найширших можливостей для долучення учнів до творчої розвиваючої соціально схвалюваної діяльності, підвищення інтересу до навчання та здійснення свідомого життєвого й професійного вибору, а також на те, щоб зростаюча особистість чітко розуміла наслідки шкідливого впливу психоактивних речовин на організм і психіку людини й прийняла свідоме рішення виключити алкоголь і наркотики зі свого життя як фактори, несумісні з досягненням життєвого успіху.

Основними напрямками підготовки майбутніх соціальних педагогів і працівників до профілактики залежності від психоактивних речовин в учнівському середовищі є формування теоретичної і практичної готовності майбутніх фахівців до:

1) соціально-виховної та профілактичної роботи з учнями (організації активної позакласної роботи, реалізації тренінгових програм, тематичних тижнів, квестів, масових акцій, інформаційних кампаній, спрямованих на популяризацію здорового способу життя, спорту, залучення учнів до участі в конкурсах соціальної реклами, розробки й реалізації соціальних проєктів);

2) індивідуальної і групової роботи з підлітками «групами ризику»;

3) просвітницької роботи з батьками учнів (проведення інформаційно-просвітницьких заходів, батьківських зборів, спеціальних курсів для батьків);

4) інформаційно-методичної та інформаційно-консультативної роботи з педагогічним колективом (педагогічних нарад, науково-методичних семінарів);

5) співпраці з різними соціальними суб'єктами для підвищення ефективності профілактичної діяльності в закладі загальної середньої освіти (налагодження співпраці з лікарями, наркологами, реабілітологами, представниками правоохоронних органів, громадських організацій, керівниками соціальних проєктів).

Фахівці соціальної галузі мають бути здатними доносити до учнів інформацію про небезпеку психоактивних речовин як сполук природного або штучного похо-

дження, що впливають на функціонування центральної нервової системи та психічні процеси людини, зокрема, мислення, сприйняття, свідомість, настрої та емоції [8]. Такі речовини впливають на роботу головного мозку й викликають психотропні ефекти, зумовлені їх дією на нейромедіатори, які передають сигнали між нейронами, що спочатку призводить до ейфорії, припливу енергії, сил, виникненню гострих відчуттів, однак, поступово, за тривалого вживання, через виснаження нейромедіаторів, ейфорія змінюється тривогою і депресією.

Крім того, вживання психоактивних речовин, здебільшого, спричиняє формування фізичної та психічної залежності від них, котра, за визначенням ВООЗ, є станом періодичної або хронічної інтоксикації, що спричиняється вживанням природної чи синтетичної речовини й характеризується: 1) сильним бажанням, непереборним потягом продовжувати вживання даної речовини, добуваючи її будь-якими шляхами; 2) тенденцією до збільшення дози; 3) виникненням особистих або соціальних проблем, обумовлених зловживанням [8]. М. Гріффітс доповнює ознаки залежності, звертаючи увагу на: 1) вплив речовин на зміну настрою (емоційний підйом чи заспокоєння); 2) розвиток толерантності, що зумовлює необхідність кількісного збільшення речовини для досягнення звичного ефекту; 3) виникнення симптомів відміни – появу неприємних відчуттів або фізіологічних реакцій при втраті або раптовому скороченню прийому речовини; 4) схильність до рецидивів – повернення до uzалежненої поведінки, іноді після багаторічного абстинентного періоду [8]. При фізичній залежності запаси нейромедіаторів, що вичерпуються, поповнюються за рахунок вживання психоактивних речовин. Внутрішніми процесами починають управляти речовини, що надходять ззовні, без яких організм вже не може обходитись. За умови припинення вживання наркотику виникає абстинентний (від лат. *abstinens* – утримують) синдром: людина відчуває комплекс болісних відчуттів, яких неможливо самотійно позбутися. Подібна залежність викликає розвиток толерантності – щоб викликати бажаний психотропний ефект, із кожним разом потрібно дедалі більше речовини. Зрештою, наркозалежний приймає дозу, яку організм не може подолати, що, безумовно, спричиняє смерть. Все це викликає непереборну соціальну залежність, провокує насильство, спричиняє конфлікти з законом і має жахливі особистісні й соціальні наслідки. Саме через нерозуміння означених механізмів підлітки та молодь

вдаються до спроб наркотичних речовин через незайнятість корисним дозвіллям, неблагополуччя сім'ї, прагнення виділитись у середовищі друзів, бажання бути своїм серед інших, позбутись тривожності й скутості, налагодити спілкування, розслабитись у клубах, на дискотеках.

У зв'язку з цим соціально-педагогічну діяльність з профілактики uzалежненої поведінки учнівської молоді, зокрема, уживання психоактивних речовин, розглядаємо як систему роботи, що реалізується різними суб'єктами (медичним працівником та всіма представниками педагогічного колективу закладу освіти, запрошеними спеціалістами) й спрямована на створення розвиваючого соціально-виховного середовища у закладі освіти з метою цілісного розвитку мотиваційно-ціннісної, когнітивно-світоглядної та діяльнісно-вольової сфер особистості, вільної від залежностей; становлення стійкої системи цінностей учнів, цілеспрямованості, ініціативності, відповідальності, здатності до самоконтролю й самодисципліни; формування вмінь і навичок здорового способу життя, адекватних взаємин з соціальним оточенням, стійкого прагнення досягнення життєвого успіху, позитивного самоствердження й самореалізації. Така діяльність має реалізуватися відповідно до мотиваційно-ціннісного, інформаційно-просвітницького та діялісно-творчого етапів технології профілактики uzалежненої поведінки в підлітковому середовищі й передбачає роботу з учнями та їх батьками.

Основними завданнями роботи з учнями в аспекті профілактики uzалежненої поведінки є:

1) інформування зростаючого покоління про згубні медико-соціальні наслідки вживання психоактивних речовин, збільшення знань про їх руйнівний вплив на здоров'я і життя людини, формування у підлітків та молоді стійкої негативної думки щодо алкоголю і наркотиків, що не залежатиме від зовнішнього тиску;

2) промоція здоров'я, популяризація й стимулювання учнівської молоді до здорового способу життя на різних рівнях соціуму – із залученням виховного потенціалу сім'ї, закладів освіти, засобів масової інформації;

3) розвиток мотиваційної сфери учнів, формування стійкої системи цінностей, прагнення досягати успіху через соціально-схвалювані способи, ознайомлення зі стратегіями досягнення життєвого успіху відомих людей, навчання управління емоціями з метою підвищення самооцінки, визначення особистісної цінності, керування стресом, негативними емоційними станами;

4) формування життєвих навичок, вмінь подолання тиску групи, аналізу та критичної оцінки впливу навколишнього середовища, розвиток психологічних ресурсів особистості, здатності приймати рішення, робити відповідальний правильний вибір, долати труднощі, вирішувати конфлікти й долати комплекси без вживання психостимуляторів;

5) організація змістовного дозвілля, залучення підлітків до активної творчої діяльності через пропагування відвідування розвивальних занять, творчих, спортивних студій, долучення до учнівського самоврядування, діяльності дитячих організацій на базі закладів освіти, які надають найширші можливості для самоствердження й самореалізації зростаючого покоління через соціально-позитивні види діяльності.

Консультаційно-просвітницька робота з батьками має спрямовуватись на підвищення батьківської компетентності та виховного потенціалу батьків, оволодіння способами конструктивного спілкування з підлітками, компетентними реакціями на прояви негативної поведінки дітей, адже прояв гострих рис характеру в підлітковому віці часто стає результатом несприятливих взаємовідносин в сім'ї. Батьки мають уникати вседозволеності чи зайвої суворості й усвідомлювати, що надання свободи у поєднанні з відповідальністю, емоційна участь у житті дитини, психологічна підтримка й допомога в складних ситуаціях, здатність надати слушну пораду є важливими умовами збереження батьківського авторитету й основи позитивного розвитку підлітка. Важливим є долучення дітей до спільних справ, а також занять в гуртках за інтересами, творчих студіях, художніх, музичних, спортивних школах, адже, якщо підліток залучений до активної творчої діяльності, ризик того, що він проводитиме час в сумнівних компаніях і вживатиме алкоголь чи наркотичні речовини з нудьги, є набагато меншим.

Щодо профілактики вживання наркотичних речовин, підкреслимо, що відповідно до Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року [9] та Європейської навчальної програми з профілактики [1], основною метою в контексті запобігання зловживанню населення психоактивними речовинами є популяризація здорового способу життя та розвиток життєвої компетентності особистості, навчання життєвих навичок (зокрема особистісних і соціальних навичок, компетенцій протидії негативному соціальному впливу та подолання складних життєвих ситуацій у здо-

ровий спосіб). Майбутні соціальні педагоги і працівники мають сприяти реалізації основних стратегічних орієнтирів щодо профілактики наркотичної залежності серед учнівської молоді, зокрема: 1) імплементації в національну державну політику найкращих міжнародних рекомендацій та доказових практик профілактики вживання психоактивних речовин; 2) впровадженню загальнонаціональних та місцевих заходів з підвищення поінформованості населення та розуміння сутності та масштабів проблеми, пов'язаних з вживанням психоактивних речовин, особистих ризиків та наслідків такого зловживання, способів їх уникнення серед дітей, підлітків, молоді, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; 3) реалізації комплексних комунікаційних програм, спрямованих на розвиток життєвих навичок громадян, задля формування свідомого і відповідального ставлення до власного здоров'я, подолання посттравматичного стресового розладу; 4) впровадженню інформаційних освітніх заходів, спрямованих на розвиток батьківських навичок у контексті запобігання вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; 5) проведенню інформаційних заходів з педагогічними працівниками закладів освіти та надавачами соціальних послуг з метою розвитку компетенції первинної профілактики й володіння практиками профілактики високого рівня; 6) впровадженню комплексних заходів з покращення психологічного клімату в закладах освіти та протидії булінгу; 7) посиленню співпраці з органами місцевого самоврядування з метою здійснення спільних заходів щодо популяризації здорового способу життя та створення умов для його реалізації; 8) проведенню медійної кампанії проти вживання та розповсюдження наркотиків через засоби масової інформації.

Здійснення профілактичної діяльності на якісному рівні потребує оволодіння майбутніми фахівцями соціальної галузі змістом доказово обґрунтованих інтервенцій, які застосовуються в міжнародній практиці з метою попередження залежності від вживання психоактивних речовин серед учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема, особливостями реалізації програм «Посилення родини», «Небайдужі спільноти», «Навчання життєвим навичкам», «Партнерство: сім'я – школа», «Програма зміцнення родини: для батьків та молоді 10–14 років», «Просування стратегій альтернативного мислення», «Навички, мо-

жливості та визнання», «Навички для досягнення успіху», «Керівництво правильним вибором», «Здатність долати проблеми», «Сила подолання», «Програма відновлення молоді» та ін. [1; 10]. Так, зокрема, важливим компонентом Європейської програми з профілактики наркозалежності «Від'єднання», що розкриває вплив наркотичних речовин на організм і головний мозок, зокрема, є розвиток навичок стійкого реагування на тиск однолітків, що передбачає проведення медіа-кампаній, тренінгів з розвитку емоційного інтелекту учнів, соціальних навичок, розуміння та спілкування, самоконтролю та вирішення соціальних проблем.

Згадані науково-обґрунтовані профілактичні програми спрямовані на розвиток учасників у ході інтервенції, зміцнення їхнього здоров'я, профілактику насильства й уживання психоактивних речовин; формування вмінь ефективніше справлятися з викликами, з якими стикається учнівська молодь, розвиток навичок особистого самоконтролю та саморегуляції, зниження рівня стресу, позитивного подолання емоційної та психологічної уразливості, здатності справлятися з тривогою та гнівом, контролювати імпульсивність, аналізувати проблеми та розуміти наслідки своїх дій, приймати відповідальні рішення; навчання способам досягнення поставлених цілей; розвиток соціальних навичок, які дозволяють долати невпевненість, ефективно спілкуватися, відповідати на соціальні запити та бути наполегливими; формування навичок інформування та опору тиску щодо вживання наркотичних речовин, здатності розпізнавати та оскаржувати поширені хибні уявлення.

Більшість означених профілактичних програм передбачають роботу з дітьми та молоддю (з метою розвитку їхніх соціальних та академічних навичок, здатності вирішення проблем у школі та вдома, включаючи покращення стосунків з однолітками, самоконтроль, прийняття рішень, навички соціальної поведінки, навички подолання та відмови від пропозиції наркотиків), а також з їх батьками (спрямовану на підвищення батьківської компетентності, покращення відносин батьків і дітей, розвиток навичок батьківської підтримки) та педагогічним колективом з метою підвищення професійної компетентності педагогів у соціально-виховному і профілактичному напрямі. Найбільшу частину превентивних програм та політик складають універсальні інтервенції, спрямовані на всі

цільові групи (батьків, вчителів, дітей та підлітків, родину, школу, громаду) незалежно від ризику вживання психоактивних речовин, водночас селективні інтервенції спрямовані на вразливі групи, в яких часто зосереджується вживання психоактивних речовин й спрямовані на покращення їхніх можливостей у складних життєвих та соціальних умовах; індикативні інтервенції спрямовані на конкретних осіб та мають на меті допомогти справлятися із власними особливостями та факторами ризику, які роблять їх уразливішими до вживання психоактивних речовин [1].

Ознайомлення майбутніх фахівців соціальної галузі зі змістом означених програм відбувається під час вивчення курсу «Інновації в соціальній роботі», причому ефективність будь-якої профілактичної програми, її змісту, структури та донесення, оцінюється за конкретними показниками, а саме:

1) вплив або результати (чи забезпечила інтервенція досягнення бажаних результатів, і чи були вони значно кращими, ніж якби її взагалі не проводили);

2) незаплановані наслідки інтервенцій (де ключовим етичним пріоритетом є переконання в тому, що профілактичні інтервенції не завдають шкоди учасникам);

3) охоплення (чи всі можливі учасники були диференційовано залучені до інтервенції чи лише певні окремі групи);

4) витрати (наскільки користь від інтервенції переважає витрати на неї); 5) порівняння (чи була інтервенція ефективною за інші, порівнюючи їхні результати та враховуючи витрати) [1].

Експертні дані [1; 10] засвідчують, що наведені доказово обґрунтовані профілактичні програми сприяють не лише зниженню вірогідності вживання психоактивних речовин серед молоді, а й сприяють зменшенню рівня злочинності, депресії, тривожності, ризикованої сексуальної поведінки, налагодженню позитивних взаємин з батьками, покращенню навчальних досягнень учнів, що посилює громадське здоров'я й має економічну користь для суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, зростання рівня вживання алкоголю й наркотичних речовин серед молоді, що спостерігається останнім часом в Україні і світі, зумовлює необхідність підвищення ефективності діяльності з попередження цих негативних явищ, формування готовності майбутніх фахівців соціальної галузі до реалізації системи роботи з утвердження здорового способу життя й профілактики узалежненої

поведінки в учнівському середовищі, що є важливим напрямом соціальної політики держави. Умовами ефективності соціально-педагогічної роботи в цьому напрямі є:

1) її системний і комплексний характер, що сприяє створенню духовно насиченого соціально-виховного середовища в закладі освіти з метою формування стійкої системи цінностей й свідомої життєвої позиції учнівської молоді, прагнення до позитивної самореалізації в суспільстві, розуміння здоров'я як безумовної цінності й невід'ємної складової життєвого успіху;

2) залучення учнів до різноманітних видів активності для розвитку їхньої особистісного потенціалу, здатності досягати життєвих цілей й самостверджуватись в позитивній діяльності;

3) розвиток значущих особистісних якостей зростаючого покоління: цілеспрямованості, самостійності, уміння володіти своїми емоціями, протидіяти негативним впливам оточення, долати труднощі, контролювати й регулювати власну поведінку;

4) забезпечення взаємодії та співпраці між об'єктами і суб'єктами діяльності з профілактики алкогольної залежності – підлітками, батьками, соціальним педагогом, психологом, медичним та педагогічними працівниками закладів освіти, а також розвиток суб'єктної позиції учнів та їхніх батьків, що сприятиме оволодінню стратегіями досягнення життєвих цілей, усвідомленню молодим поколінням здорового

Формування відповідної готовності майбутніх фахівців й набуття досвіду розробки й упровадження системи роботи з профілактики uzалежненої поведінки, творчого добору змісту конкретних соціально-виховних та превентивних заходів відбувається в усіх видах діяльності під час професійної підготовки майбутніх фахівців – навчальній, соціально-виховній, волонтерській діяльності в різних соціальних інституціях, в ході виробничої практики в закладах загальної та спеціальної освіти, науково-дослідної роботи здобувачів, у самоосвітній діяльності, під час участі в соціальних програмах і проєктах, де майбутні фахівці намагаються реалізовувати творчий підхід до профілактичної діяльності, усвідомлюючи власну місію й професійну відповідальність за якість соціально-виховного впливу на зростаюче покоління. Перспективою подальших досліджень є розробка системи професійної підготовки

майбутніх фахівців соціальної галузі до попередження й подолання різних видів uzалежненої поведінки в учнівському середовищі.

Список бібліографічних посилань

1. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2019). European Prevention Curriculum: a handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use, Publications Office of the European Union, Luxembourg. 2019, 172 p.
2. Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин «ESPAD». *Український інститут соціологічних досліджень імені Олександра Яременка*. URL: <http://www.uisr.org.ua/espada>.
3. Наркоманія і Україна: середній вік, в якому наші діти пробують наркотики – 14 років! URL: <http://khocz.com.ua/narkomanija-i-ukraina-s-e-r-e-d-n-i-j-vik-v-jakomu-nashi-diti-probujut-narkotiki-14-rokiv-2/#more-4858>
4. Алексеева Н.І., Кабусь Н.Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання алкоголю в підлітковому середовищі. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 21 жовтня 2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 10–15.
5. Бік О.Я. Компетентнісний підхід у підготовці соціальних працівників до роботи з дітьми із сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки». 2020 (2). С. 177–182.
6. Бойчук Ю.Д., Турчинов А.В. Сутність здоров'язбережувальної компетентності в контексті валеологічної парадигми. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*: зб. наук. пр. Харків: УПА, 2015. Вип. 48/49. С. 180–186.
7. Khatuntseva S., Kabus N., Portyan M., Zhernovnykova O., Kara S., Knysh S. The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 2020, Vol. 12, Is. 1, P. 185–197. DOI:10.18662/rrem/208.
8. Психоактивні речовини і їх вплив на організм. URL: <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/192>.
9. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року» (від 18.05.2021 р.). URL: <https://www.apteka.ua/article/595437>.
10. Preventing Drug Use among Children and Adolescents: a Research Based Guide for Parents, Educators and Community Leaders. National Institute of Drug Abuse, 2003. 49 p.

References

1. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2019). European Prevention Curriculum: a handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use, Publications Office of the European Union, Luxembourg. 172 p.
2. European survey of student youth on alcohol and drug use “ESPAD”. *Oleksandr Yaremenko Ukrainian Institute of Sociological Research*. Retrieved 01/12/2022, from <http://www.uisr.org.ua/espada> [in Ukr.].
3. Drug addiction and Ukraine: the average age at which our children try drugs is 14! Retrieved 01/12/2022, from <http://khocz.com.ua/narkomanija-i-ukraina-s-e-r-e-d-n-i-j-vik-v-jakomu-nashi-diti-probujut-narkotiki-14-rokiv-2/#more-4858> [in Ukr.].

4. Aliksieieva, N.I., Kabus, N.D. (2022). Training of future social pedagogues for the prevention of alcohol use in the adolescent environment. *Modern realities and prospects of personality social education in various social institutions: All-Ukrainian sc. and pract. conference proceedings* (October 21, 2022). Kharkiv: H.S. Skovoroda KhNPU, 10–15 [in Ukr.].
5. Bik, O.Ya. (2020). Competence-based approach to training social workers in working with children from families in difficult life circumstances. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Series "Pedagogical Sciences"*, 2: 177–182 [in Ukr.].
6. Boychuk, Yu.D., Turchynov, A.V. (2015). The essence of health competence in the context of the valeological paradigm. *Problems of engineering and pedagogical education*, 48/49: 180–186 [in Ukr.].
7. Khatuntseva, S., Kabus, N., Portyan, M., Zhernovnykova, O., Kara, S., Knysh, S. (2020). The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 12(1): 185–197. doi:10.18662/rrem/208 [in Ukr.].
8. Psychoactive substances and their effects on the body. Retrieved 01/12/2022, from <https://profilhealth.org.ua/uk/lessons/192> [in Ukr.].
9. Order of the CMU "On the approval of the Strategy of the state policy on drugs for the period until 2030" (dated May 18, 2021). Retrieved 01/12/2022, from <https://www.apteka.ua/article/595437>.
10. Preventing Drug Use among Children and Adolescents: a Research Based Guide for Parents, Educators and Community Leaders (2003). National Institute of Drug Abuse, 49 p. [in Ukr.].

KABUS Natalia

Doctor in Pedagogy, Associate Professor, Professor of Social Work and Social Pedagogy Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL FIELD FOR THE PREVENTION OF STUDENTS ADDICTIVE BEHAVIOR IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Summary. *Introduction.* The article updates the need to improve the quality of preventive work with school youth to prevent the use of psychoactive substances as the most destructive to health. The importance of implementing a system of work for prevention of addictive behavior in general secondary education institutions is emphasized, the coordinator of which should be social pedagogue as a specialist in the field of social education.

The purpose of the article is to highlight the experience of training future specialists in the specialty "Social Work" of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University for the prevention of psychoactive substances use in institutions of general secondary education.

Results. The essence and main directions of the system of preventive social and pedagogical work in educational institutions with students and their parents are highlighted. The conditions for the effectiveness of such activities are determined. Examples of evidence-based preventive programs and interventions recognized in international practice for work in this direction as well as criteria for their effectiveness are given. The components of a specialist in the social field readiness to prevent addictive behavior of students in general secondary education institutions are revealed. The experience of professional training of future specialists in the specialty "Social Work" for the prevention of addictive behavior at H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University is given. The formation of future specialists readiness as well as the acquisition of experience in the development

and implementation of system of work for the prevention of addicted behavior takes place in all types of activities during their professional training – academic, social and educational, volunteer activities in various social institutions, during research work and practice in institutions of general and special education, in self-educational activities, while participation in social programs and projects, where future specialists try to implement creative approach for preventive activities, realizing their mission and professional responsibility for the quality of social and educational influence on the growing generation.

Conclusion. It is emphasized that the main condition of the effectiveness of work for the prevention of psychoactive substances use in student environment is its systemic and complex nature, which contributes to the creation of a spiritually full social and educational stimulating environment in the educational institution with the aim of forming sustainable system of values and conscious life position of student youth, the ability to achieve life goals, a clear position of renouncing any kind of addiction, understanding health as unconditional value and integral component of life success.

Keywords: psychoactive substances; addictive behavior; prevention; social and pedagogical activity; readiness; institutions of general secondary education; future specialists in the social field.

Одержано редакцією 30.11.2022
Прийнято до публікації 12.12.2022